

## KAM SMĚŘUJE ČESKÉ ŠKOLSTVÍ?

DAG HRUBÝ

*Pokud budou vysoké školy placeny za počet studentů,  
dojde nutně k poklesu úrovně absolventů a úrovně vzdělání.*

V programových prohlášeních všech vlád po roce 1990 se můžeme dočíst, že je školství pro vládu prioritou. Když se však zamyslím nad tím, kam se naše školství díky těmto prioritám dostalo, tak si dovoluji doporučit budoucí vládě, aby se úvahám o prioritě školství ve svém programovém prohlášení raději vyhnula. Učitelé očekávají konkrétní sdělení, jejichž obsahem bude mimo jiné standard profese učitele, kariérní řád a zlepšení podmínek pro jejich práci. Také by si rádi přečetli, jaké finanční prostředky je připravena budoucí vláda do školství vložit. Nejčastěji využívaným údajem porovnávajícím výši výdajů na vzdělávání v jednotlivých zemích jsou celkové výdaje na vzdělávání jako podíl hrubého domácího produktu (HDP). Celkové výdaje na vzdělávání jsou v průměru zemí OECD ve výši 6,1 procenta HDP. Česká republika patří mezi sedm zemí OECD, které vydávají na vzdělávání méně než 5 procent HDP, konkrétně se jedná o 4,8 procent v roce 2009. České školství není dostatečně financováno a čeští učitelé pracují ve stále složitějších podmínkách. Stále jsou však učitelé, kterým práce ve škole přináší radost, plně se věnují své profesi, sledují odbornou a pedagogickou literaturu a tvořivě rozvíjí svůj pracovní styl. Chápou, že vzdělání je více než kvalifikace a konkurenceschopnost.

Poměrně oblíbenou činností kritiků školských poměrů je kritika ministrů školství. Od roku 1990 se v čele ministerstva školství vystřídal 12 ministrů, každý z nich měl tedy pro svou práci v průměru necelé dva roky. To je ovšem velmi málo k vytvoření a realizaci nějaké koncepce. Dostáváme se tak ke vzdělávací politice v našem státě. Kdo jsou aktéři vzdělávací politiky, kteří rozhodují o osudu vzdělání v České republice? Především se jedná o zvolené politiky, počínaje obecním radním a konče poslanci, zejména členy školského výboru poslanecké sněmovny. Problém je v tom, že vzdělávací problematika nebývá významným tématem při volbách, většina lidí nepovažuje školství za politickou záležitost. Politik, který by si vybral školství za nosné téma, nemůže mnoho získat. Navíc, většina politiků není dostatečně kvalifikována pro diskusi o vzdělávací problematice, jejich odborné kompetence nejsou daleko od laiků. Jsou to však oni, kteří v závěrečné fázi rozhodnou o tom, která koncepce školství bude přijata, zde spočívá jejich hlavní zodpovědnost. Někteří z nich si nechají poradit od školské administrativy a expertů. Školská administrativa představuje další skupinu aktérů vzdělávací politiky, která je bezprostředně zodpovědná za fungování školství. Sem patří nejvyšší státní úředníci ve školství, úředníci odborů školství krajských a obecních úřadů, vedení školské inspekce a organizace a ústavy zřízené ministerstvem školství. Jejich hlavní funkcí je sledovat stav vzdělávací soustavy a navrhnout a realizovat změny. Na rozdíl od těch nejvyšších se musí krajští a obecní úředníci zajímat více o rozpočet, počty

učitelů a žáků a běžný chod škol než o obecné vize. Mezi nimi jsou i pedagogové, kteří původně opravdu vyučovali na školách. Zdá se, že školští úředníci ovlivňují rozhodování ve školství více než jiní aktéři vzdělávací politiky. Na současnou vzdělávací politiku reagují pochopitelně učitelé a jejich organizace, rodiče, studenti, církve, zaměstnavatelé, odborové organizace a experti. Každá tato skupina by vyžadovala pojednání o tom, jakým způsobem do školství zasahuje, jak je ovlivňuje [1]. Obráťme nyní pozornost k aktuálnímu dění v českém školství a pokusme se označit problematické jevy současného českého školství.

### Nadstandardně liberální prostředí

V porovnání s některými vyspělými zeměmi EU je řízení českého školství velmi liberální, vstřícné různým alternativním přístupům a soukromým školským iniciativám. Navíc je doprovázené nedokonalou školskou legislativou, které je napsána ve prospěch žáků a rodičů. Souhlasím s názorem [2], že škola (gymnázium) tady není od toho, aby se věnovala jen zálibám jednotlivých studentů. Musí poskytovat široké spektrum vědomostí všem, aby ze škol vycházeli všeobecně vzdělaní lidé. Pokud se někdo zajímá o hlubší vědomosti, musí se zajímat také sám. Musí vzít nějakou knihu a přečíst ji. V této souvislosti bych rád připomenul preambuli z osnov gymnázia v Bavorsku:

*Gymnázium je školou pro ty mladistvé, kteří se mimořádně projevují jako duševně čilí, chtějí učení a plní fantazie, kteří se umějí učit rychle a cílevědomě, mají dobrou paměť, rádi se samostatně a vytrvale zabývají myšlenkovými a tvořivými úkoly a ve všem ukazují připravenost brát na sebe úsilí, které od nich vzdělávací cesta gymnázia vyžaduje. Žáci, kteří navštěvují gymnázium, musí být připraveni pracovat hodně a vytrvale na vysoké úrovni. Musí jim být zcela jasné, že jsou ve škole především proto, aby se učili, a že je přitom také důležitá lidská ohleduplnost a mravní čistota. (Lehrplan für das bayerische Gymnasium, 1990)*

Jak připomíná J. Pelikán [3], tak koncepce, které zakládají představy o výchově především na individuální svobodě jednotlivce, zapomínají většinou, že edukace v podmínkách školy je nejen věcí svobodného rozhodování nebo vlastní snahy individua, ale také věci úsilí, práce, podřízenosti, a v případě nutnosti i donucení.

### Předimenzovaná síť škol

V ČR je 73 vysokých škol, založení dalších se připravuje, ve Velké Británii je 130 vysokých škol, ale poněkud více obyvatel. Z hlediska prestiže není ani jedna česká vysoká škola mezi prvními 200 vysokými školami na světě (UK 201-300, 2010). Ze 47 soukromých vysokých škol není ani jedna zaměřena na přírodní nebo technické vědy. Síť středních škol je rozkolísána, nad desítkami středních škol visí otazník jejich další existence, dochází ke slučování, splývání a rušení škol. Do hry vstoupili aktéři školské politiky v krajích. Budeme mít nebo už máme 14 školských systémů? Podíl soukromých středních škol činí 23,2% a církevních škol 2,5%.

Typicky českým fenoménem je existence úplných základních škol, které mají devět tříd. Je zřejmé, že na druhém stupni takové školy nelze zajistit aprobovanost výuky. Až na výjimky, nemůže na takové škole učitel získat plný úvazek v předmětech své aprobace. Přehnaně řečeno, všichni učí všechno. Aby nebyl všem problémům konec, tak se na základní škole zavede povinná výuka druhého cizího jazyka. Každý přece ví, že platí: „Kolik jazyků umíš, tolikrát jsi člověkem.“ (nebo pokus o vtip: „Kolik jazyků umíš, tolikrát jsi programátorem.“) Zajímalo by mne, zda autoři takových vyhlášek navštívili aspoň jednu venkovskou základní školu, kde mají problém už s výukou jednoho cizího jazyka. Přesto žádný starosta (počet starostů v ČR je zhruba stejný jako ve Francii) nenavrhne, aby žáky druhého stupně základních škol z několika obcí svezl ráno školní autobus do větší školy, moderněji vybavené, s paralelními třídami, kde všichni učitelé jsou plně aprobováni. Už od doby Marie Terezie však platí, že školství je na všechny časy politikum. Systém, který panuje v základním školství u nás, by si v Bavorsku nemohli dovolit, nejsou prý tak bohatí.

### **Normativní způsob financování**

Systém, kdy dostávají školy peníze podle počtu žáků, začíná mít charakter vydírání, školy jsou nuceny přijímat z finančních důvodů podprůměrné uchazeče. Pokud budou vysoké školy placeny za počet studentů, dojde nutně k poklesu úrovně absolventů a úrovně vzdělání. Podobná je situace na středních školách v maturitních oborech, které jsou otevřeny prakticky každému žákovi základní školy. Řada středních škol, včetně gymnázií, nekoná v rámci přijímacího řízení přijímací zkoušky. Učitelé základních škol si stěžují, že učit ve druhém pololetí deváté třídy, za situace, kdy je většina žáků přijata ke studiu na střední školy, je stále složitější. Narůstá počet středních škol, které nejsou naplněny ani na padesát procent. Problémy začínají mít také gymnázia, přibývá těch, která po přijímacím řízení zůstávají nenaplněna. Specifickým problémem v této souvislosti jsou víceletá gymnázia, zejména v menších městech, která musí čelit negativní kampani ředitelů základních škol podporovanou místními komunálními politiky. Motivace této kampaně je zpravidla výlučně ekonomická. Navíc podporu ztrácí víceletá gymnázia i u odborné pedagogické veřejnosti. Z druhé strany jsou víceletá gymnázia podle školské legislativy nedílnou součástí českého vzdělávacího systému. Pokud je tedy zákon špatný, tak ho změňme. Vzdáleně mi to připomíná poplatky ve zdravotnictví.

### **Národní program rozvoje vzdělávání v ČR (tzv. Bílá kniha)**

Tento dokument byl schválen vládou ČR dne 7. února 2001. Formuluje strategické cíle, jimž by se měl ubírat vývoj českého vzdělávání v nejbližších letech. Podle J. Průchy má však tento dokument charakter vize a ta není založena na výsledcích výzkumu české školské reality a analýzách proveditelnosti jejích záměrů. Její praktická využitelnost je proto velmi sporná. To ostatně potvrzuje analýza Bílé knihy zadaná v roce 2008 a publikovaná v roce 2009 [5]. Tato analýza ukazuje, že řada opatření navržených v Bílé knize nebyla uskutečněna vůbec, mnohá z těch, která byla realizována, měla jen velmi omezený

dopad. Dílčí kroky v oblasti evaluace byly realizovány bez vytvoření systému, který by zajistil návaznost na cíle vzdělávací politiky. Charakteristickým rysem je absence ústřední vize a dlouhodobých cílů a jejich nahrazování množstvím často vzájemně nesouvisajících „konceptních dokumentů“. V České republice vzniklo za posledních patnáct let v oblasti vzdělávání nepřehledné množství dokumentů, které mají v názvu pojem „strategie“ či „konceptce.“ Kvantita zde nahrazuje kvalitu. Místo toho, abychom pracovali s jedním základním dokumentem a průběžně jej aktualizovali, neustále vznikají další a další „strategické dokumenty“. Důsledkem této nadprodukce je, že ve skutečnosti v České republice nejde o žádné strategické řízení, ale spíše neřízení, kde hraje zásadní roli operativní rozhodování. Není jasně řečeno, jaké priority v oblasti vzdělávání v České republice máme.

### Reforma školství

Reforma školství je snad stará jako školství samo a proto spolu tvoří nerozlučnou dvojici. Občané, kteří provádějí reformy, se nazývají reformátoři a někteří z nich i krátce učili na nějaké škole. Osobně nemám rád pojmy „staré pojetí“ a „nové pojetí“. Každé nové pojetí je zřejmě budoucí staré pojetí. Takový přístup často vede až k neobjektivní kritice „starého pojetí“ a vychvalování „nového pojetí“, které však bude možno objektivně posoudit až po několika letech. Reforma, která probíhá „ve skocích“, je navíc finančně velmi náročná a klade značné požadavky na práci učitelů a škol. Přikláním se k názoru Bohumila Bydžovského, významného českého matematika, člena JČMF, který byl předsedou ministerské komise pro reformu středního školství na počátku dvacátých let minulého století:

*Nelze se domnívati, že by škola mohla na dlouhou dobu ustrnout v nehybném tvaru. Bylo by si však přáti, aby reformní pohyb ve škole byl spojitý a nenanáhlý, aby nebylo třeba čas od času zákroků příliš silných, které školu zneklidňují nad potřebu.*

Podle mého názoru současná reforma českého školství rozhodně v souladu s výše uvedeným výrokem není. Apelace směřující k učitelům se neopírají o poznatky, jež by vysvětlovaly, zda jsou učitelé na požadované změny odborně připraveni, zda jsou v daných podmínkách schopni je realizovat a především zda vůbec učitelé pozitivně přijímají požadavky na ně kladené a jsou ochotni je realizovat. Stále přetrvává takový postup, kdy školští politici, či teoretičtí pedagogové „něco vymyslí“ (a může to být i něco užitečného a žádoucího) a předloží to učitelům a ředitelům škol jako nezpochybnitelné. Autoři návrhů očekávají, že učitelé se navrhovaných změn nadšeně chopí a začnou je uskutečňovat. Určitou zdrženlivost či ne zrovna horoucí nadšení pro různé změny – jež od učitelů očekávají někteří radikální kritici stavu českého školství – nelze vykládat jako negativní rys učitelů, svědčící o „zaostalosti“ či „nízké flexibilitě“ právě českých učitelů apod. Je to rys univerzální, charakteristický i pro učitele jiných zemí, a kromě toho spíše rys pozitivní, neboť zachovává stabilitu školní edukace v podmínkách nestabilního světa.

## Maturitní zkouška

Učitel je také jenom člověk a sledovat se zájmem přes čtrnáct let nekonečné úvahy o státní maturitě by unavilo i velkého optimistu. Je rovněž zajímavé, že s formou státní maturitní zkoušky tak, jak je připravena v ČR, se můžeme setkat mimo ČR ještě ve dvou státech na světě. Podle mého názoru by do problematiky maturit neměla mluvit laická veřejnost a studenti. Matematika není povinným maturitním předmětem. S připravovaným modelem státní maturity zásadně nesouhlasím. Nelíbí se mi, že je stejná maturita na gymnáziu a na středním odborném učilišti. Silně mi to připomíná 70. léta minulého století, kdy jedním z úkolů školské politiky KSČ bylo zrovnoprávnění všech typů středních škol. Rozhodně by měla být jiná maturita na gymnáziu (*akademická maturita*) a jiná na střední odborné škole (*odborná maturita*). V roce 2011 bude možné maturovat pouze ze dvou předmětů. Ten, kdo bude například maturovat ve společné (*státní*) části maturitní zkoušky z českého jazyka a anglického jazyka, může v profilové (*školní*) části maturitní zkoušky rovněž maturovat z českého jazyka a anglického jazyka. Mám pochybnosti, zda to je cesta ke zvýšení prestiže maturitní zkoušky. Za nevhodné rovněž pokládám, že ředitel střední školy může rozhodnout, zda v profilové části maturitní zkoušky v roce 2011 mají studenti maturovat ze dvou nebo ze tří povinných předmětů.

## Učitelé českých škol

V České republice neexistuje pevný rámec přípravy budoucích učitelů. Ke studiu učitelství se často hlásí ti, kteří se nedostali na jinou školu a mnozí z nich po ukončení studia do škol ani nenastoupí. Vysoké školy připravující budoucí učitele se značně liší ve svých programech. Probíhají nekonečné diskuse, do jaké míry mají být ve studiu zastoupeny odborné předměty a do jaké míry předměty z předmětových didaktik, pedagogiky a psychologie, jaká má být praxe kandidátů učitelství v průběhu studia. Problémy pokračují, když čerstvý absolvent fakulty nastoupí na školu a nestačí se divit. Není vypracován žádný systém práce se začínajícími učiteli. Každá škola to však nějak zvládá. Absolventů učitelských oborů přibývá, avšak škol, kde mají nastoupit, ubývá.

Slibovaný standard profese učitele představuje další zahrávání si s důvěrou učitelů. Po mohutném úvodu a široké diskusi nastal rychlý konec. Je snad jasné, až s tím v budoucnu někdo opět přijde, že to rozhodně nevyvolá u učitelů velký zájem. Další problém je kariérní řád pro učitele. Jeho absence je jedním z velkých nedostatků českého školství. Doba, kdy bylo možno působit na učitele morálními apely, už pominula. Podobně jako v zahraničí se zajímají i čeští učitelé o 5 P: plat, postup, pravomoc, prestiž, požitky. Bohužel, až na výjimky je výše platu učitelů závislá na počtu odučených let, je problém ocenit dobré mladé učitele. Úvahy o definitivě a atestacích odvál čas.

## Vzdělání a kvalifikace

Vzdělání patří bytostně k pólu posvátna, je čímisi souvislým, jakousi impregnací, která se vyskytuje v silnější či slabší vrstvě a jejímž smyslem je uzpůsobit člověka pro vlastní život. Disponuje člověka ke komunikaci, více než věci se týká způsobilosti pro vztah k druhým lidem, nejen k současníkům, ale také k předkům a potomkům. Vzdělání je tedy cosi takového, co disponuje člověka tomu, aby rozuměl světu, ve kterém žije, aby chápal, že tento svět není jen cosi samozřejmého a daného, ale cosi živého, oč je třeba se starat, aby to nepropadlo zničení.

Kvalifikace je věcí každodennosti, jde o soubor praktických opatření a postupů, jak co nejefektivněji uskutečňovat tu kterou možnost. Disponuje člověka k tomu, aby zvládal svět, aby se uměl vyrovnávat s věcnými problémy. Kvalifikace může probíhat kdykoliv a její nedostatek je opravitelný, změna možná, žádoucí. To neznamena, že kvalifikace je nepotřebná nebo nedůležitá. Dobrá škola nekončí vysvobozením v podobě zvonění. Zvonek pouze ukazuje na členění času a v dobré škole je přehlušován žadoněním žáků, kteří podobně jako v babiččině pohádce, chtějí vždycky znova vědět, jak to bylo dál.

### Příloha – statistické minimum

Ve školním roce 1989/1990 bylo v České republice

3 904	základních škol	1 235 714	žáků	(317 žáků/školu)
225	gymnází	101 371	žáků	16,2%
375	středních odborných škol	186 476	žáků	29,8%
646	středních odborných učilišť	338 175	žáků	54,0%
1 246	středních škol	626 022	žáků	
23	vysokých škol (69 fakult)	113 417	studentů	

V maturitních oborech bylo 46 procent žáků. Po roce 1989 došlo za demografického poklesu k obrovskému nárůstu počtu středních škol až na 2 100 v roce 1996/1997. Od tohoto roku dochází ke snižování jejich počtu. Navíc od roku 2006/2007 došlo ke změně metodiky statistického zpracování, která komplikuje srovnávání počtu středních škol v posledních dvaceti letech.

Ve školním roce 2008/2009 bylo v České republice

4 133	základních škol	816 015	žáků	(197 žáků/školu)
377	gymnází	102 714	žáků	22,2% <sup>1</sup>
1 061	středních odborných škol a učilišť	360 360	žáků	77,8% <sup>2</sup>
1 438	středních škol	463 074	žáků	
71	vysokých škol	338 435	studentů	<sup>3</sup>

<sup>1</sup> Bez žáků NG.

<sup>2</sup> Bez žáků K, NS a ost.

<sup>3</sup> Bez státních VŠ – 2 školy.

Z celkového počtu 360 360 žáků SOŠ a SOU bylo v maturitních oborech 245 366 žáků (53%), v oborech s výučním listem 114 994 žáků (24,8%). Celkem bylo v maturitních oborech na středních školách České republiky 348 080 žáků (75,2%). V porovnání s rokem 1989/1990, kdy bylo v maturitních oborech středních škol 46% procent žáků, se jedná o nárůst téměř 30%. Na vysokých školách je akreditováno více než 3 500 oborů.

### Literatura

- [1] Kalous J.: *Teorie vzdělávací politiky*. UIV, Praha, 1997.
- [2] Vít J.: *České školství*. Britské listy, 29. 12. 2003.
- [3] Pelikán J.: *Výchova jako teoretický problém*. Amosium, Ostrava, 1995.
- [4] Pinc Z.: *Fragmenty k filosofii výchovy*. Oikoymenh, Praha, 1999.
- [5] Straková J. a kol.: *Analýza stavu naplnění cílů stanovených v Národním programu rozvoje vzdělávání a návržení priorit a opatření pro další období*. Praha, 2009.

RNDr. Dag Hrubý  
Gymnázium Jevíčko  
A. K. Vitáka 453  
569 43 Jevíčko  
hruby@gymjev.cz

Katedra didaktiky matematiky MFF UK  
Sokolovská 83  
186 75 Praha 8